

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

Факультет аудіовізуального мистецтва
Кафедра мистецтвознавства



**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ФІЛОСОФІЯ: ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПІЗНАННЯ»**

Галузі знань :02 Культура і мистецтво; 03 Гуманітарні науки
Спеціальності: 034 Культурологія, 025 Музичне мистецтво, 029 Інформаційна,
бібліотечна та архівна справа

Освітньо-наукові програми: «Культурологія», «Музичне мистецтво»,
«Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»

Рівень вищої освіти – третій (доктор філософії)

Харків - 2024

Розробник: Лисенкова В.В., завідувач кафедри мистецтвознавства, доктор філософських наук, доцент

Мова навчання — державна (українська)

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри мистецтвознавства

Протокол № 2 від «27» серпня 2024 р.

В.о. зав. кафедри мистецтвознавства

 (В.ЛИСЕНКОВА)

Схвалено Радою факультету аудіовізуального мистецтва

Протокол № 2 від «30» серпня 2024 р.

Голова Ради  (Н.МАРХАЙЧУК)

©Харківська державна академія культури, 2024

©Лисенкова В.В., 2024

Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузі знань: 02 Культура і мистецтво; 03 Гуманітарні науки	Обов'язкова	
	Спеціальності: 034 Культурологія, 025 Музичне мистецтво, 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа	Рік підготовки	
Загальна кількість годин – 90	Освітньо-наукові програми: «Культурологія», «Музичне мистецтво», «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»	1-й	-
		Семестр	
	1-й	-	
	Лекції		
Годин: аудиторної роботи – 30; самостійної роботи студента – 60	Третій (освітньо-науковий) рівень вищої освіти	20 год.	-
		Семінарські заняття	
		10 год.	-
		Самостійна робота	
		60 год.	-
		Підсумковий контроль	
екзамен			

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить:

для денної форми навчання - 30/60

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

Місце навчальної дисципліни в освітній програмі. «Філософія: теорія та методологія наукового пізнання» – обов'язкова навчальна дисципліна, яка в контексті розуміння філософії як всезагальної теорії суцього і всезагального методу його дослідження, поглиблює теоретико-методологічну підготовку майбутніх докторів філософії з означеної наукової спеціальності.

Обсяг дисципліни складає 3 кредити ЄКТС, зокрема на денній формі навчання обсяг аудиторних занять – 30 год., із них лекцій – 20 год., семінарських занять – 10 год. Самостійна робота складає 60 год. Підсумковий контроль проводиться у формі екзамену.

Статус дисципліни – обов'язкова.

Мета курсу – забезпечити глибоке засвоєння аспірантами і здобувачами специфіки філософського осягнення дійсності, ознайомлення з теоретичними і методологічними основами пізнавального процесу.

Це дає можливість:

- усвідомити специфіку філософського знання у порівнянні з іншими загальноосвітніми і спеціальними знаннями, відмінні риси філософського світогляду у порівнянні з іншими історичними формами світогляду;
- поглибити знання про центральні проблеми філософської думки, базові філософські поняття та категорії, які є необхідними для сучасного універсального способу мислення;
- засвоїти зміст таких основних понять гносеології та епістемології, як об'єкт, суб'єкт, чуттєве, логічне, інтуїція, розсудок, розум, істина, практика, емпіричне, теоретичне;
- виявити специфіку пізнання у різних сферах духовної рефлексивної діяльності: побутово-практичній, ігровій, міфологічній, художній, філософській, релігійній, науковій;
- поглибити знання про пізнання як творчий процес, акцентувати увагу на таких його аспектах, як свідоме і несвідоме у творчості, творча інтуїція, інсайт, евристика, етапи і структура творчого процесу;
- розширити уявлення про теорію і метод та їх співвідношення у пізнанні, про методологію як вчення про методи та систему методів наукового пошуку;
- поглибити знання про рівні філософської методології в системі наукового знання, сформулювати уявлення про класифікацію та систематизацію методів в науці, співвідношення філософських, загальнонаукових і конкретно-наукових методів у пізнанні;
- розширити уявлення про типи сучасної методології пізнання: універсально-об'єктивістську (природничу-наукову, гуманітарно-наукову), феноменологію, герменевтику, екзистенційно-ментальну, постмодерністську (деконструктивістську), метамодерністську;
- усвідомити основний зміст діалектики як всезагальної теорії суцього й всезагального методу його дослідження і вивчення, ознайомитись з альтернативами діалектики, що склалися в історії пізнання.

По закінченню вивчення дисципліни здобувачі освіти зможуть:

- знати визначення філософії, її специфіку і місце в системі духовної діяльності людини;
- визначати основні функції філософії як універсального знання про людину і світ;
- володіти базовими філософськими поняттями та категоріями;
- осягати центральні проблеми філософії як теорії і методології пізнання;
- бачити специфіку філософського, наукового та художнього пізнання;

- визначати місце і роль теорії та методу, їх співвідношення у науковому пізнанні;
- використовувати значення філософської методології як стратегії пізнавального процесу, її рівні і різновиди;
- досягати субординацію і співвідношення філософських, загальнонаукових і конкретнонаукових методів в пізнанні;
- опанувати традиційні типи та новітні методології пізнання, що сформувалися в історії філософського та наукового пізнання;
- бачити зміст і значення діалектики як всезагальної теорії та методології пізнання.
- на основі ґрунтовного знання філософії опанувати самостійний стиль мислення, засвоїти специфіку філософського осягнення дійсності;
- застосовувати основні положення філософської гносеології і методології для підготовки наукових праць, проведення дисертаційних досліджень;
- володіти навичками самостійного філософування у процесі проблемно-теоретичних дискусій та діалогів;
- інтегрувати зміст текстів філософських першоджерел, при необхідності використовувати їх для осмислення і вирішення новітніх проблем, що виникають на сучасному етапі наукового пізнання, в розвитку соціокультурної сфери, творчої діяльності людини.
- вміти аналізувати та реферувати філософські тексти: першоджерел, наукових монографій і статей, електронних інформаційних ресурсів;
- виступати за теоретико-методологічною тематикою в наукових дискусіях, на теоретичних семінарах і конференціях, захисті дисертації;
- теоретико-методологічно обґрунтовувати дисертаційне дослідження, оптимальний вибирати класичні і новітні підходи та методи у підготовці дисертацій, наукових публікацій з обраної тематики.

У результаті вивчення навчальної дисципліни аспірант повинен **набути наступні компетентності** та програмні результати навчання

Загальні компетентності	
ОНП Інформаційна, бібліотечна та архівна справа	ЗК1. Здатність розв'язувати комплексні проблеми в інформаційній, бібліотечній та архівній справі на основі системного наукового світогляду та загального культурного кругозору із дотриманням принципів професійної етики та академічної доброчесності ЗК2. Здатність генерувати нові ідеї (креативність). ЗК5. Здатність до формування системного наукового світогляду, професійної етики та етики застосування технологій інформаційного суспільства

	<p>ЗК6. Здатність застосовувати теоретичні знання у практичних ситуаціях у науковій, педагогічній та управлінській діяльності.</p> <p>ЗК7. Здатність спілкуватися з представниками інших професійних груп різного рівня (з експертами з інших галузей знань/видів економічної діяльності)</p>
ОНП Музичне мистецтво	<p>ЗК1. Здатність розв'язувати комплексні проблеми у сфері музичного мистецтва на основі системного наукового, загальнокультурного та мистецького світогляду із дотриманням принципів професійної етики та академічної доброчесності</p> <p>ЗК2. Здатність до управління інформацією (уміння знаходити, аналізувати та систематизувати дані з різних джерел).</p> <p>ЗК5. Здатність спрямовувати свою діяльність для досягнення наукових цілей, що робить внесок у розвиток знань через наукові дослідження, написання грантових пропозицій</p> <p>ЗК6. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу у сфері культури і мистецтва на засадах цілісної системи історичних і теоретичних знань та сформованих особистих художніх і морально-ціннісних орієнтирів.</p> <p>ЗК7. Здатність генерувати нові ідеї (креативність), виявляти, ставити та вирішувати проблеми та приймати обґрунтовані рішення, працювати в критичних умовах, брати на себе відповідальність, бути лідером у команді; планувати та управляти науковими проектами.</p>
ОНП Культурологія	<p>ЗК1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу і синтезу.</p> <p>ЗК2. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.</p>
Спеціальні (фахові) компетентності	
ОНП Інформаційна, бібліотечна та архівна справа	<p>СК1. Здатність виконувати оригінальні дослідження, досягати наукових результатів, які створюють нові знання в інформаційній, бібліотечній та архівній справі та дотичних до неї міждисциплінарних напрямках і можуть бути опубліковані в профільних фахових наукових виданнях.</p> <p>СК2. Здатність застосовувати сучасні методології, методи та інструменти емпіричних і теоретичних досліджень в інформаційній, бібліотечній та архівній справі.</p>

	<p>СК3. Здатність розвивати категоріально-поняттєвий та аналітично-дослідницький апарат, виявляти й обґрунтовувати нові закономірності в інформаційній, бібліотечній та архівній справі.</p> <p>СК4. Здатність ініціювати , розробляти і реалізовувати комплексні інноваційні проекти в інформаційній, бібліотечній та архівній справі та дотичні до неї міждисциплінарні проекти, проявляти лідерство під час їх реалізації.</p> <p>СК8. Розуміння особливостей реалізації інноваційної політики в інформаційній галузі, здатність здійснення проектної діяльності, застосування ефективних засобів модернізації функціонування бібліотек, архівів та інших інформаційних установ.</p> <p>СК9. Здатність розробляти програму та виконувати складні наукові дослідження з використанням широкого кола якісних і кількісних методів та високоспеціалізованого інструментарію прикладного аналізу.</p> <p>СК10. Здатність професійно виконувати організаційно-управлінські, науково-дослідницькі, експертно-аналітичні та консультаційні функції на національному та міжнародному ринках праці.</p>
<p>ОНП Музичне мистецтво</p>	<p>СК1. Здатність ініціювати, планувати, організовувати та здійснювати оригінальні наукові дослідження актуальних проблем у сфері музичного мистецтва, досягати наукових результатів, які створюють нові знання і можуть бути опубліковані в провідних наукових виданнях.</p> <p>СК2. Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми дослідницького характеру в сфері музичного мистецтва, інтегрувати знання з різних галузей, оцінювати та забезпечувати якість виконуваних досліджень.</p> <p>СК5. Здатність до системної науково-пошукової роботи з усім спектром архівних, літературних, фахових, нотних, загальнонаукових, аудіо- та відео-джерел з урахуванням характерних ознак найважливіших тенденцій сучасного музикознавства, а також до застосування методологічних знань для осмислення особливостей світових, і, зокрема, українських історико-культурних, теоретичних та практичних реалій.</p> <p>СК9. Здатність аналітично мислити і практично застосовувати навички систематизації та узагальнення</p>

	інформації, працювати з іншомовними науковими текстами за напрямом досліджень
ОНП Культурологія	<p>ФК1. Здатність виконувати оригінальні дослідження, досягати наукових результатів, які створюють нові знання в культурології та дотичних до неї міждисциплінарних напрямках і можуть бути опубліковані в провідних наукових виданнях з культурології та суміжних галузей.</p> <p>ФК7. Здатність дотримуватись етики досліджень, а також правил академічної доброчесності в наукових дослідженнях та науково-педагогічній діяльності.</p>
Програмні результати навчання	
ОНП Інформаційна, бібліотечна та архівна справа	<p>РН1. Створювати передові концептуальні та методологічні знання, планувати і виконувати наукові та прикладні дослідження, реалізовувати інновації з інформаційної, бібліотечної та архівної справи і на межі галузей знань, а також формувати дослідницькі навички, достатні для проведення наукових і прикладних досліджень на рівні сучасних світових досягнень з відповідного напрямку.</p> <p>РН2. Висувати і перевіряти гіпотези, необхідні для обґрунтування висновків докази, зокрема, результати теоретичного аналізу, емпіричних досліджень та моделювання, наявні статистичні дані, використовувати передові концептуальні та методологічні напрацювання для отримання нових знань та /або здійснення інновацій.</p> <p>РН3. Вільно презентувати й обговорювати з фахівцями і нефхівцями результати досліджень, наукові та прикладні проблеми інформаційної, бібліотечної та архівної справи державною та іноземною мовами, кваліфіковано відображати результати досліджень у наукових публікаціях у фахових наукових виданнях.</p> <p>РН6. Розробляти і реалізовувати проекти із вдосконалення процесів створення, розповсюдження, аналітико-синтетичної обробки, акумуляції, зберігання та організації використання документованої інформації.</p> <p>РН7. Застосовувати сучасні інструменти і технології пошуку, оброблення та аналізу інформації, зокрема, статистичні методи аналізу даних великого обсягу та /або складної структури, технології роботи з відкритими даними, бази даних та інформаційні системи.</p>

	РН9. Розробляти і викладати в закладах вищої освіти дисципліни з інформаційної, бібліотечної та архівної справи.
ОНП Музичне мистецтво	РН 1 Мати передові концептуальні та методологічні знання з музичного мистецтва та на межі предметних областей, а також дослідницькі навички, достатні для проведення наукових і прикладних досліджень на рівні останніх світових досягнень з відповідного напрямку, отримання нових знань та/або здійснення інновацій. РН 7 Застосовувати загальні принципи та методи музикознавчої науки, загальну методологію наукових досліджень, залучати мистецтвознавчий та культурологічний підходи у власних наукових розвідках у сфері музичного мистецтва та у викладацькій практиці. РН 14 Мати універсальні навички науковця, зокрема уміти писати грантові пропозиції, застосовувати інформаційні технології в дослідницькій діяльності, управляти науковими/мистецькими проєктами.
ОНП Культурологія	ПРН1. Мати передові концептуальні та методологічні знання з культурології та на межі предметних галузей, а також дослідницькі навички, достатні для проведення наукових і прикладних досліджень на рівні останніх світових досягнень з відповідного напрямку, отримання нових знань та/або здійснення інновацій. ПРН4. Планувати і виконувати теоретичні дослідження з культурології та дотичних міждисциплінарних напрямів з використанням сучасних інструментів, критично аналізувати результати власних досліджень і результати інших дослідників у контексті всього комплексу сучасних знань щодо досліджуваної проблеми. ПРН8. Глибоко розуміти загальні принципи та методи гуманітарних досліджень культури, застосовувати їх у власних дослідженнях у сфері культурології, та у викладацькій практиці.

Політики навчальної дисципліни

- **Політика оцінювання.** Оцінки виставляються за виконання завдань поточного та підсумкового контролю. Кожна оцінка виставляється відповідно до розроблених викладачем та заздалегідь оголошених студентам критеріїв, а також мотивується в індивідуальному порядку на вимогу аспіранта.

- **Політика академічної поведінки та доброчесності.** Конфліктні ситуації мають відкрито обговорюватись в академічних групах з викладачем, необхідно бути взаємно толерантними, поважати думку іншого. Плагіат та інші форми нечесної роботи неприпустимі. Недопустимі підказки і списування у ході семінарських занять, контрольних роботах, на екзамені.
- **Норми академічної етики:** дисциплінованість; дотримання субординації; чесність, відповідальність; робота в аудиторії з відключеними мобільними телефонами.
- **Зарахування результатів неформальної/інформальної освіти:** Здобувач має право на зарахування результатів неформальної та/або інформальної освіти у разі співпадіння таких результатів з тематикою навчальної дисципліни (до 5 балів). Порядок та процедура зарахування визначається Положенням про порядок визнання результатів навчання, здобутих шляхом неформальної та/або інформальної освіти.

2. Програма навчальної дисципліни

Розділ 1. Філософія як специфічний тип знання

Тема 1. Світогляд як духовно-практичний спосіб освоєння світу

Сутнісні та змістовні аспекти розуміння світогляду. Структура світогляду. Його історичні типи: міфологічний, художній, релігійний, науковий, філософський. Філософія як теоретична основа і узагальнююча форма світогляду.

Самостійна робота (4 год.): Філософія як теоретична основа і узагальнююча форма світогляду.

Тема 2. Філософія як специфічний тип світорозуміння

Предмет філософії. Коло філософських роздумів: людина і світ, буття духовне і тілесне. Функції філософії: онтологічна, гносеологічна, методологічна, аксіологічна, культурно-гуманістична, прогностична. Філософія і життя.

Тема 3. Філософія в системі культури

Філософія в системі культури: філософія і міфологія, філософія і мистецтво, філософія і релігія, філософія і наука, філософія і мораль, філософія й історія, філософія і політика, філософія і право, філософія і педагогіка, філософія і культуротворчість, філософія й інформація. Філософія як теоретико-методологічна основа культури, її узагальнення та квінтесенція.

Загальноцивілізаційне значення філософського знання.

Самостійна робота (4 год.): Філософія в системі культури.

Самостійна робота (4 год.): Філософія як теоретико-методологічна основа культури.

Самостійна робота (4 год.): Загальноцивілізаційне значення філософського знання.

Розділ 2. Історія філософії як історія виникнення та розвитку теорії і методології пізнання

Тема 4. Становлення філософського знання

Історія філософії як історія виникнення і розвитку теоретичного мислення.

Міфологічні засади філософії. Філософія Давнього Єгипту і Вавілонії. Давньоіндійська філософія: а) світоглядні системи – брахманізм, бхагаватизм, буддизм, джайнізм; б) перші філософські системи /даршани/ - йога, санкх'я, міманса, веданта, вайшешика, н'яя, чарвака - локаята. Давньокитайська філософія: а) початки філософського мислення; б) наївно-стихійне вчення Лао-цзи; в) конфуціанство; г) вільнодумство Ян Чжу; д) моралізм Мен-цзи; ж) моїзм; з) «школа законників»; логіки-софісти; і) філософія Ван-Чуна.

Антична філософія. Досократівська філософія: а) попередники перших філософів – Мілетська школа; б) Геракліт Ефесьський; в) елєати; г) Піфагор; д) Емпедокл і Анаксагор; ж) давньо-грецькі атомісти (Левкіпп і Демокріт).

Антична філософія класичного періоду. а) софісти; б) Сократ; в) Платон; г) Аристотель. Філософія елліністичного і римського періодів: а) елліністична філософія (перипатетика, академічна філософія, епікуреїзм, стоїцизм, скептицизм, еkleктизм); б) римська філософія (просвітительство, сакралізація, неоплатонізм).

Самостійна робота (2 год.): Історія філософії як історія виникнення і розвитку теоретичного мислення.

Самостійна робота (2 год.): Антична філософія класичного періоду. Еллінізм.

Тема 5. Середньовічна філософія

Період патристики: а) гностицизм; б) маніхейство; в) апологети (Тертулліан); г) Олександрійська богословська школа і зближення християнської віри в Бога з філософією (Оріген, Арій, Афанасій); д) Каппадокійські “батьки церкви”; ж) Аврелій Августин; з) Псевдо-Діонісій і послідовники Августина. Виникнення схоластичної філософії у Західній Європі: а) Еріугена; б) суперечка про універсалії (Ансельм Кентерберійський, Іоан Росцелін, Гільом із Шамо, П'єр Абеляр); в) раціоналізм і натуралізм шартрської школи; г) цистерціани; д) школа Святого Віктора.

Арабська і єврейська філософія середньовіччя: а) історія і культурний розвиток арабів (Авіценна, Аввероїс, скептична містика); б) єврейська філософія.

Період розвитку схоластики: а) духовна культура і філософія; б) університети і ордени; в) пантеїстичний аристотелізм XIII ст. (олександрізм, латинський аверроїзм); г) філософсько-теологічний аристотелізм (Олександр із Гельса, Джованні Фіданца); д) Альберт Великий і Фома Аквінський; ж) Оксфордська школа в XIII ст. (Роберт Гроссетест, Роджер Бекон). Пізня схоластика: а) суспільні відносини в XIV-XV ст. і ситуація в філософії (Дунс Скот); б) томізм, скотізм, аверроїзм, неоплатонівський альбертизм і містика; в) Уільям Окка і оккаїзм, Джон Уїкліф.

Самостійна робота (1 год.): Середньовічна філософія: апологетика, патристика, схоластика.

Тема 6. Філософія Ренесансу

Епоха, культура, філософія. Гуманізм в Італії: а) початок італійського гуманізму (Данте Аліг'єрі, Франческо Петрарка); б) платонізм Ренесансу (Мареліо Фічіно, Піккоделла Мірандола); в) арістотелізм Ренесансу (П'єтро Помпонацці). Реформація. Гуманісти європейських країн (Мішель Ейкем де Монтень). Натурфілософія Ренесансу і нове природознавство: а) нове природознавство; б) філософія природи (Микола Кузанський, Бернардіно Телезіо, Джордано Бруно).

Соціальні теорії: а) ідеологія централізованої держави (Ніколо Макіавеллі, Жан Боден); б) теорія природного права; в) попередники утопічного соціалізму (Томас Мор, Томазо Кампанелла).

Самостійна робота (1 год.): Натурфілософія Ренесансу і нове природознавство.

Тема 7. Філософія Нового часу

Філософія Нового часу: а) початок формування філософської думки Нового часу (Френсіс Бекон, Рене Декарт, картезіанство, П'єро Гассенді); б) англійська філософія XVII ст. Філософська концепція Томаса Гоббса. Філософія Джона Локка; в) раціоналістична філософія Б. Спінози, Г. Лейбніца, Х. Вольфа; г) сенсуалістична філософія і критична реакція на неї (Джордж Берклі, Давид Юм). Французька філософія XVIII ст.: а) початок формування (П'єр Бейль, Жан Мельє, Монтеск'є); б) просвітянство (Ж. Вольтер, Ж.Ж Руссо, М. Кондорсе); в) енциклопедисти (Ж. Ламетрі, Д. Дідро, П. Гольбах, К. Гельвецій).

Німецька класична філософія: а) філософія історії І. Гердера; б) І. Кант - родоначальник німецької класичної філософії; в) І. Фіхте – філософія дії, діалектика; г) Ф. Шеллінг – філософія тотожності; д) Г. Гегель – його метод і система філософії; ж) антропологічна філософія Л. Фейєрбаха.

Самостійна робота (3 год.): Розробка методологічних засад пізнання і філософії Нового часу.

Самостійна робота (2 год.): Сенсуалізм, раціоналізм, скептицизм в філософії Нового часу.

Самостійна робота (2 год.): Розробка діалектики як методології пізнання в німецькій класичній філософії. Агностицизм І. Канта.

Тема 8. Посткласична філософія XIX-початку XX ст.

Посткласична філософія XIX – початку XX ст.: 1. Філософія марксизму: а) проблеми: буття - мислення, матерія - свідомість, матеріальне – ідеальне; б) проблема методу в діалектико-матеріалістичній філософії; в) філософія і практика; г) матеріалістичне розуміння історії; д) взаємозв'язок і взаємовідношення суспільного буття та суспільної свідомості; ж) періодизація суспільно-історичного процесу; з) вчення про місце і роль капіталізму в історії. 2. Позитивізм XIX ст.: а) програма позитивної філософії О. Конта; б) філософія і наука, предмет філософії; в) класифікація наук; г) «Закон трьох стадій розвитку людського духу» Конта як універсальний закон

історії; д) місце соціології в системі наук; ж) концепція еволюціонізму Г. Спенсера; з) органічна теорія суспільства Спенсера. 3. Неокантіанство: а) неокантіанство і І. Кант; б) Марбургська школа; в) критика кантівської «речі у собі» і логіка науки (Г. Коген, П. Наторп); г) Баденська школа неокантіанства (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт). 4. Ірраціоналізм і філософія життя: а) валюнтаризм А. Шопенгауера; б) світ як прояв волі і уяви; в) метафізика моралі; г) песимізм; д) екзистенціальна діалектика С. К'еркегора (вчення про «стадії життя», «моральна діалектика» як засіб самовизначення людини); ж) філософія Ф. Ніцше («народження трагедії із духу музики», програма «переоцінки всіх цінностей», «імморалізм» і критика моралі, нігілізм, «воля до влади», ідеал «надлюдини», ідея «вічного повернення»); з) морфологія культури і основні ідеї філософії історії О.Шпенглера; і) інтуїтивізм в філософії А. Бергсона (поняття інстинкту, інтелекту, інтуїції у «Творчій еволюції»).

Самостійна робота (2 год.): Позитивізм ХІХ ст.: філософія і наука. Неокантіанство.

Самостійна робота (2 год.): Ірраціоналізм в філософії ХІХ ст.: філософія життя, екзистенціалізм, інтуїтивізм, сцієнтизм і антисцієнтизм. Герменевтика.

Тема 9. Філософія у ХХ ст.

Філософія у ХХ столітті: 1. Головні проблеми і тенденції ХХ ст.: а) основні «школи» і «тематичні напрями»; б) сцієнтизм і антисцієнтизм; в) місце і роль філософії у культурі ХХ ст. 2. Прагматизм у контексті американської духовної традиції (Ч. Пірс, У. Джеймс, Д. Дьюї). 3. Психоаналіз і філософія неофрейдизму: а) фрейдизм як філософський світогляд; б) 3. Фрейд про філософію історії і культури; в) аналітична психологія К. Юнга і колективне несвідоме; г) архетип і символ; д) гуманістичний психоаналіз Е. Фромма. 4. Екзистенціальна філософія: а) соціально-історичні та духовні джерела екзистенціалізму; б) унікальність людського буття як філософська проблема; в) поняття екзистенції; г) поняття «межевої ситуації», свобода і екзистенція; д) світський (М. Хайдегер, Ж.-П. Сартр, А. Камю) і релігійний (К. Ясперс) екзистенціалізм; ж) М. Хайдегер і «подолання» метафізики. Ж.-П. Сартр про свободу і «проект». 5. Філософська антропологія: а) ідеї філософської антропології М. Шелера. 6. Феноменологія: а) Е. Гуссерль: програма філософії як «строкої науки»; б) критика психологізму у філософії свідомості; в) поняття інтенціальності свідомості; г) метод феноменологічної редукції. 7. Релігійна філософія: а) основні тенденції західно-філософської думки у ХХ ст.; б) католицька філософія (неотомізм, неоавгустинізм); в) протестантська філософія («діалектична теологія»); г) «інтеграційний гуманізм» Ж. Марітена; д) релігійно-філософська система П. Тейяра де Шардена. 8. Філософська герменевтика: а) М. Хайдегер про герменевтику як феноменологію людського буття; б) герменевтичне коло Гадамера. 9. Структуралізм і пост структуралізм; структурна антропологія К. Леві-Строса. 10. Аналітична філософія: а) становлення і джерела (Дж. Мур, Б. Рассел, Л. Вітгенштейн); б)

основна тематика аналітичної філософії; в) філософська програма неопозитивізму і її криза (Р. Карнап, Г. Рейхенбах); г) «постпозитивізм» і філософія науки (К. Поппер, Г. Башляр, Т. Кун, И. Лакатос, С. Тулмін, П. Фейєрабенд).

Філософія постмодернізму. Критика традиційної західної раціональності. Ж. Дерріда, М. Фуко, Р. Рорті та ін. Метамодернізм і його особливості.

Самостійна робота (2 год.): Психологія і філософія неофрейдизму. Неопозитивізм.

Самостійна робота (2 год.): Феноменологія. Постпозитивізм. Філософія постмодерну.

Тема 10. Філософія в Україні

Філософії в Україні як явище світової культури. Становлення і розвиток світогляду давніх слов'ян: давньослов'янська міфологія, світогляд «Велесової книги», запровадження християнства. Філософські ідеї в системі культури Київської Русі (Іларіон Київський, Данило Заточеник, Кирик Новгородець, Кирило Філософ, Клим Смолятич, «Бджола»). Філософія доби формування українського етносу: а) філософська думка періоду етнокультурної катастрофи – татаро-монгольської навали; б) ідеї в етно-релігійній та політико-правовій думці (Станіслав Оріховський-Роксолан, Христофор Філарет, Іван Вишенський, Віталій з Дубна, Ісайя Копинський, Кирило Транквіліон-Старовецький, Касіян Сакович, Пилип Орлик та ін.). Становлення філософії Українського духу у Києво-Могилянській Академії (І. Гізель, Ф. Прокопович, Г. Щербаський, П. Лодій та ін.). Г.С. Сковорода - фундатор філософії українського духу. Філософія вітчизняного просвітництва (Т. Осиповський, І. Тимковський, В. Каразін, І. Ризький, М. Максимович та ін.). Український романтизм (М. Гоголь, М. Костомаров, П. Куліш, та ін.). Філософські ідеї Т. Шевченка. Академічна філософія в Україні (А. Дудрович, О. Новицький, С. Гогоцький, О. Козлов, П. Юркевич, В. Лесевич, О. Гіляров, Г. Челпанов та ін.). Філософські думки в працях О. Потебні, С. Подолинського, М. Драгоманова, В. Антоновича. Філософські погляди видатних українських письменників кінця ХІХ - початку ХХ ст. (І. Франко, П. Грабовський, М. Коцюбинський, Л. Українка). Філософія періоду відродження українського духовного життя (В. Винниченко, М. Грушевський, В. Зеньковський та ін.). Філософія національної самобутності (Д. Донцов, В. Липинський, І. Лисяк-Рудницький та ін.). Філософська спадщина Д. Чижевського. Філософія в Україні у радянський період: а) філософія 20-30 років; б) філософські розвідки у 50-х роках; в) філософська думка у 60-і роки; г) філософський доробок другої половини ХХ ст. Розробка філософських проблем в Україні сьогодення.

Самостійна робота (2 год.): Філософія і наука в Києво-Могилянській академії.

Самостійна робота (2 год.): Академічна філософія в Україні ХІХ-ХХ ст.

Розділ 3. Філософія як узагальнена теорія пізнання

Тема 11. Феноменологія

Феноменологія в системі філософії. Душа, дух, духовність. Релігійно-філософське тлумачення духовності. Еволюційно-біологічні, культурно-історичні та соціальні передумови розвитку психіки. Філософське розв'язання психофізіологічної проблеми. Основні сфери психічного: «Воно», «Я», «Над – Я», «Самість». Проблема соціального характеру. Структура і функції емоцій, різноманітність емоційних станів (афекти, переживання, ситуації стресів, фрустрації). Світ душевно-емоційного спілкування (віра, надія, любов, порядність, прихильність).

Свідомість у структурі людської життєдіяльності. Свідомість як гносеологічний, онтологічний та соціологічний феномен. Природні та соціально-історичні засади свідомості. Свідомість і психіка. Свідомість і самосвідомість. Пізнавальна, оцінююча, цілепокладаюча та мотиваційна функції свідомості.

Акт свідомості та предмет свідомості. Перцепція та апперцепція. Рефлексія, розум, розсудок, воля, мислення. Образне і понятійне мислення. Інтуїція, уява, творчість. Проблеми інтеціональності та мотивації. Інтерсуб'єктивна, діалогічна та ігрова природа свідомості.

Суспільна та індивідуальна свідомість: їх взаємозв'язок. Структура суспільної свідомості та її форми. Буденна і теоретична свідомість. Ідеологія як рівень суспільної свідомості. Форми суспільної свідомості. Соціальна свідомість і соціальна діяльність.

Тема 12. Гносеологія

Теорія пізнання (гносеологія) в системі філософського аналізу. Основні принципи теорії пізнання. Історичні концепції пізнання. Пізнання як процес цілеспрямованого, соціально-детермінованого відтворення дійсності в свідомості людини. Механізми соціокультурної детермінації пізнавальної діяльності.

Суб'єкт і об'єкт пізнання, їх взаємозв'язок. Людина як суб'єкт пізнання: проблема інтерсуб'єктивності. Об'єкт як «безпосередньо дане» і об'єкт як «конструкція». Об'єкти матеріальні і ідеальні. Проблема обґрунтування знання та розуміння.

Чуттєве і раціональне, емпіричне і теоретичне, абстрактне і конкретне у пізнанні. Буденне знання і здоровий глузд. Опосередковане (раціональне, інтелектуальне, інтелігібельне) та безпосереднє (ірраціональне, містичне, «вчуваюче») пізнання. Інтуїтивне і дискурсивне пізнання. Творчий характер пізнання. Пізнання наукове і художнє. Основні рівні та етапи (факт, думка, ідея, проблема, гіпотеза, концепція, теорія) пізнання.

Проблема істини: визначення істини; істина як ціль і мета пізнання; істина як процес. Істина – суб'єктивний образ об'єктивного світу. Об'єктивність, абсолютність, відносність і конкретність істини. Істина і заблудження (помилковість, хибність). Істина і вірогідність, ймовірність. Істина монологічна і поліфонічна. Проблема критеріїв істини. Істина і право. Ціннісний вимір істини.

Глобальне звернення людства до самоусвідомлення і самовизначеності. Рух до постметафізики та альтернативних способів ідеалізації пізнання (інтуїція, інстинкт, потяги, бажання). Епістемологічні альтернативи логоцентризму: деконструкція, евентуалізація самоочевидностей. Трансформація об'єкта та ідеали об'єктивності. «Коллективне» розуміння суб'єкту наукового пізнання. Співбутність різних дискурсів: метафізика, релігія, наука, риторика, Плюралізація фундаментальних гносеологічних припущень. Перегляд концепції суб'єкту пізнання як неукоріненого в бутті атомізованого індивіда. Внутрішня гетерогенність об'єктів пізнання.

Самостійна робота (6 год.): Основні проблеми гносеології: суб'єкт і об'єкт пізнання, чуттєве і раціональне, емпіричне і теоретичне. Інтуїція.

Самостійна робота (2 год.): Істина, її різновиди і критерії.

Тема 13. Еволюційна епістемологія

Еволюційна епістемологія. Проблема існування загальнолюдських еволюційних структур пізнавального процесу.

Самостійна робота (2 год.): Еволюційна епістемологія.

Розділ 4. Філософія науки. Методологія наукового пізнання

Тема 14. Філософія науки

Наука як об'єкт філософського аналізу. Основні історичні типи відносин філософії і науки. Функції філософії у науковому пізнанні.

Наукознавство. Питання про «початок» науки. Фактологічний опис і теоретичне пояснення історії науки. Європоцентризм і антиісторизм у розумінні сутності та походження науки. Неопозитивіська модель розвитку науки. Концепція розвитку наукового знання К. Поппера. Концепція зміни парадигм Т. Куна. Методологія науково-дослідницьких програм І. Лакатоса. Реконструкція історії науки П. Фейєрабеном. Еволюціоністична модель історіографії науки.

Проблема класифікації наук. Теоретичні і емпіричні знання як фактори диференціації та інтеграції в науці. Гіпотеза, дослідні дані і теорія. Описові і теоретичні дисципліни. Особливості історичних дисциплін. Якісні і кількісні, математизовані і нематематизовані теорії. Машинне моделювання. Феноменологічні і пояснювальні теорії. Специфіка суспільствознавчих теорій, Об'єкт гуманітарного пізнання.

Самостійна робота (6 год.): Неопозитивістські концепції розвитку науки у XX ст.

Самостійна робота (4 год.): Синергетика як теорія і методологія пізнання у XX ст.

Тема 15. Методологія наукового пізнання

Теорія і метод. Теорія як «чиста» логіка як «знята» практика. Метод як шлях, спосіб наукового пізнання. Методологія як вчення про методи, система методів наукового пошуку. Рівні методології: філософський, загальнонауковий, конкретнонауковий (методика). Діалектика як філософський метод сучасного наукового знання, логіка буття, методологія пізнання і діяльності людини. Тотожність об'єктивної і суб'єктивної форм

діалектики в пізнавальному процесі. Історичні альтернативи діалектики як методології пізнання. Зміст діалектики: принципи, закони, категорії. Модифікації діалектики в сучасному науковому пізнанні. Системний аналіз. Синергетика як теорія самоорганізації систем. Концепції холізму у сучасній епістемології. Інформація як знання, передумова і об'єктивна основа для прийняття рішень, як ідеальне моделювання об'єктивної реальності. Інформаційні системи і комп'ютерні моделі дійсності. Класифікація та систематизація методів в науці. Співвідношення філософських, загальнонаукових і конкретно-наукових методів у пізнанні. Науки про природу і науки про культуру: проблема диференціації методів.

Світ культури і гуманістична рефлексія. Способи конструювання особистісного смислу (інтуїція, розуміння, витлумачення). Текст, знак, символ, дискурс як предметне тіло гуманітарних наук. Проблема тексту в філософії і літературі.

Світоглядний характер потенційних можливостей гуманітарних наук.

3. Структура навчальної дисципліни

№ з/п	Назва розділів, тем	Усього годин	Лекцій	Сем.	Сам. роб.
1	2	3	4	5	6
1.	Розділ 1. Філософія як специфічний тип знання	14	2	2	10
2.	Розділ 2. Історія філософії як історія виникнення та розвитку теорії і методології пізнання	38	14	4	20
3.	Розділ 3. Філософія як узагальнена теорія пізнання	14	2	2	10
4.	Розділ 4. Філософія науки. Методологія наукового пізнання	24	2	2	20
Разом:		90	20	10	60

4. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Значення філософії у пізнанні і діяльності	2
2.	Історія філософської думки в Україні	4
3.	Проблема творчості у теорії пізнання	2
4.	Проблеми розвитку філософії науки	2
Разом:		10

5. Тематика самостійної роботи

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Філософія як теоретична основа і узагальнююча форма світогляду. Філософія в системі культури. Філософія як теоретико-методологічна основа культури. Загальноцивілізаційне значення філософського знання.	14
2.	Історія філософії як історія виникнення і розвитку теоретичного мислення.	2
3.	Антична філософія класичного періоду. Еллінізм.	2
4.	Середньовічна філософія: апологетика, патристика, схоластика.	1
5.	Натурфілософія Ренесансу і нове природознавство.	1
6.	Розробка методологічних засад пізнання і філософії Нового часу. Сенсуалізм, раціоналізм, скептицизм в філософії Нового часу. Розробка діалектики як методології пізнання в німецькій класичній філософії. Агностицизм І. Канта.	7
7.	Позитивізм ХІХ ст.: філософія і наука. Неокантіанство.	2
8.	Ірраціоналізм в філософії ХІХ ст.: філософія життя, екзистенціалізм, інтуїтивізм, сцієнтизм і антисцієнтизм. Герменевтика. Психоаналіз і філософія неофрейдизму. Неопозитивізм. Феноменологія. Постпозитивізм. Філософія постмодерну. Неопозитивістські концепції розвитку науки у ХХ ст.	12
9.	Філософія і наука в Києво-Могилянській академії. Академічна філософія в Україні ХІХ-ХХ ст.	5
10	Основні проблеми гносеології: суб'єкт і об'єкт пізнання, чуттєве і раціональне, емпіричне і теоретичне. Інтуїція. Істина, її різновиди і критерії. Еволюційна епістемологія. Синергетика як теорія і методологія пізнання у ХХ ст.	14
	Разом :	60

Методи навчання

В процесі роботи над теоретичним матеріалом курсу під час аудиторних занять застосовуються:

- пояснювально-ілюстративний метод – викладач пояснює основи історії та теорії розвитку філософського знання;
- репродуктивний метод – відтворення аспірантом того, що пояснив та показав педагог (сприяє формуванню знань, вмінь та навичок, формує основні розумові операції (аналіз, синтез, узагальнення));
- метод проблемного викладу – педагог формулює проблему і пропонує спосіб її подолання за допомогою різних підходів і точок зору;
- частково-пошуковий – активний пошук рішення задач на основі загальноприйнятих методичних принципів;
- словесний метод – слово (розповідь, бесіда);
- наочні методи: джерелом знань є наочні приклади;

- ділова гра як метод активного навчання сприяє активізації мислення, підвищенню самостійності.

6. Форми поточного та підсумкового контролю

Вид контролю	Форми контролю
Поточний (в т.ч. самостійна робота)	Усне опитування; відповідь на семінарському занятті; написання есе, підготовка і захист реферату.
Підсумковий контроль	Екзамен – усна або письмова відповідь на питання екзаменаційного білету

Поточний контроль

Поточне оцінювання знань аспірантів проводиться протягом семестру. Кожна оцінка виставляється відповідно до розроблених викладачем та заздалегідь оголошених критеріїв, а також мотивується в індивідуальному порядку.

Підсумковий контроль передбачає відповідь здобувача на питання екзаменаційного білету. До переліку питань екзаменаційних білетів включено всі теми навчальної дисципліни (включно з підтемами./питаннями, які було винесено на самостійне вивчення. Критеріями оцінювання відповідей здобувачів під час екзамену є:

- розуміння та рівень засвоєння питань (проблем);
- повнота розкриття змісту обраних питань (проблем);
- наявність логіки та послідовності викладу змісту відповідей;
- аргументованість відповідей на уточнюючі запитання (у разі їх наявності).

7. Оцінювання результатів навчання

Оцінювання знань здійснюється накопичувально за 100 бальною шкалою. Для отримання позитивної оцінки здобувач має набрати за результатами поточного та підсумкового контролю знань не менше як 60 балів зі 100.

Розподіл балів за темами:

Розділ 1	Розділ 2	Розділ 3	Розділ 4	Підсумковий контроль	Сума
10	30	10	10	40	100

Розподіл балів за формами контролю:

- відповідь на семінарському занятті – від 1 до 4 балів;
- написання есе - від 1 до 2 балів;
- написання реферату – від 1 до 6 балів;

- усне опитування – від 1 до 4 балів.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
		екзамен
90 – 100	A	відмінно
82-89	B	добре
74-81	C	
64-73	D	задовільно
60-63	E	
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Характеристика рівня навчальних досягнень

Рівні навчальних досягнень	Критерії оцінювання навчальних досягнень
Початковий	
1-34 бали	Здобувач надає лише фрагментарні знання, не засвоїв базових положень курсу, не орієнтується у програмі навчальної дисципліни. На запитання не дає правильних відповідей взагалі.
35-59 балів	Здобувач надає лише фрагментарні знання, погано засвоїв основні положення курсу, наявні грубі і суттєві помилки. На додаткові запитання аспірант майже не дає відповіді.
Середній	
60-63 бали	Здобувачем під час відповіді допущена низка суттєвих помилок, але аспірант розкриває до 50 % змісту питань. На додаткові питання відповідає у межах 45-50 %.
64-73 бали	Здобувач недостатньо повно та чітко викладає матеріал, спостерігається неглибоке знання з курсу, у відповіді є суттєві неточності, може порушуватись логіка викладення матеріалу, у зв'язку з чим до 30 % його зостається нерозкритим.
Достатній	
74-81 бал	Здобувач відповідає на запитання, але не розкриває до 25 % навчального матеріалу. У цілому відповідь є вірною, аспірант за допомогою викладача виправляє свої помилки.

82-89 балів	Здобувач дає відповіді на всі питання, але допускає окремі неточності за умови, що принципові моменти були розкриті правильно, має досить високий рівень засвоєних знань.
Високий	
90-100 балів	Здобувач при відповіді на питання чітко і послідовно викладає матеріал, виявляє всебічні, ґрунтовні, систематизовані знання програмного матеріалу з даної дисципліни, виявляє творчий підхід до засвоєного матеріалу, відповідає чітко і логічно на додаткові питання, поставлені екзаменатором.

8. Рекомендовані джерела інформації

Основна література

1. Актуальні проблеми філософії ХХ - ХХІ століть / І.В. Карівець, В.Л.Петрушенко, С.М.Повторева, О.В.Оніщук, О.В. Паньків, М.П.Скалецький, М.В.Синельникова, О.І.Стебельська, О.І.Ференц, О.Ю.Чурсінова. – Львів: Львівська політехніка, 2021. – 240 с.
2. Данільян О.Г., Дзьобань О.П. Навчально-методичний посібник з навчальної дисципліни «Філософія» для аспірантів (здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії). – Харків: Право, 2019. - 42 с.
3. Данільян О.Г., Дзьобань О.П. Філософія. Підручник. – Харків: Право, 2020. - 432 с.
4. Данільян О.Г., Дзьобань О.П. Навчально-методичний посібник з навчальної дисципліни «Організація та методологія наукових досліджень». – Харків: Право, 2020. – 40 с.
5. Історія європейської цивілізації. Епоха Відродження. Історія. Філософія. Наука і техніка / Під ред. Умберто Еко. – Харків: Фоліо, 2020. – 528 с.
6. Історія філософії. Античність та Середньовіччя /За ред. У. Еко, Р.Федріґі. – Харків: Фоліо, 2021. – 556 с.
7. Конверський А. Основи методології та організації наукових досліджень. – Київ: ЦНЛ, 2019. – 352 с.
8. Кралюк П.М. Історія філософії України. – Київ: КНТ, 2019. – 652 с.
9. Максюта М., Соколова О. Філософія науки: гуманітарно-педагогічний синтез: монографія. – Київ: Олді Плюс, 2020. – 310 с.
10. Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії: проблема людини та її меж: навч. посібник. Київ: ЦУЛ, 2019. – 396 с.

Додаткова література

1. Аверінцев С. Софія-логос. Словник. – К.: Дух і літера, 2017. – 640 с.
2. Адо П. Що таке антична філософія? – К.: Новий Акрополь, 2014. – 428 с.
3. Афанасенко В., Кремень В., Горлач М. Філософія: підручник для вищої школи. Х.: Прапор, 2004. – 735 с.
4. Бичко І.В. Філософія. Підручник. – К.: ЦУЛ, 2019. – 648 с.

5. Буслинський В. Філософія: навч. посібник для студ. і асп. ВНЗ. _ К.: КСУ, 2002. – 315 с.
6. Волинка Г.І. Філософія стародавності і середньовіччя в освітньому контексті. – К.: Вища школа, 2005.- 544 с.
7. Гераїмчук І.М. Філософія творчості: монографія. – Донецьк: ЕКМО, 2006. – 120 с.
8. Горський В.С. Філософія в українській культурі (методологія та історія). Філософські нариси. К.: Центр практичної філософії, 2001. – 236 с.
9. Гринів О. Історія філософії. Курс лекцій для аспірантів. – Львів: ЛНУ, 2015. – 561 с.
10. Губерський Л. Філософія: навч. посібник для студентів і аспірантів ВНЗ. – К.: Вікар, 2005. – 516 с.
11. Гудінг Д., Леннокс Дж. Світогляд: для чого ми живемо і яке наше місце у світі / Під заг. ред. М.А.Жукалюка. – К.: Вид-во УБТ, 2003. – 416 с.
12. Гузар І. Україна в орбіті європейської думки: від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. – Торонто: Наукове товариство імені Т. Шевченка в Канаді, 1995. – 175 с.
13. Гусерль Є. Досвід і судження. Дослідження генеалогії логіки. – К.: ППС, 2009. – 356 с.
14. Європейський словник філософій / Під ред. Б.Кассен, К.Сігов, А.Васильченко. – К.: Дух і літера, 2016. – 440с.
15. Євтушенко М., Хижняк М. Методологія та організація наукових досліджень. – К.: ЦНЛ, 2019. – 350 с.
16. Колесников А.В. Основи наукових досліджень. – К.: ЦУЛ, 2019. – 144 с.
17. Кононенко Т., Кириленко К., Гнатовська А. Індійська філософія. – Харків: Фоліо, 2019. – 256 с.
18. Лисенкова В.В. Філософізація та інтелектуальний розвиток. *Гуманітарний часопис: збірник наукових праць*. – Харків : Нац. аерокосм. ун-т «Харків. авіац. Ін.-т». – 2019. – №2 – 100 с. – С. 5 –12.
19. Лисенкова В.В. Філософський спосіб життя і філософські школи. *Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку: матер. міжнар. наук. конф. (18-19 листопада 2021 р.) / Під ред. проф. В.М. Шейка та ін.* – Харків: ХДАК, 2021. – С. 37 – 38.
20. Мальська М.П. Організація наукових досліджень. – К.: ЦУЛ, 2019. – 136 с.
21. Мащенко С.Т. Основні проблеми в історії української філософії. – Чернігів: ЧДПУ, 2002. – 161 с.
22. Огородник І.В., Огородник В.В. Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій. Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1999. – 543 с.

23. Плешков А.А. Витоки філософії часу. Платон і попередники. К.: Вища школа економіки, 2019. – 328 с.
24. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: підручник. – К.: Академвидав, 2007. – 592 с.
25. Ткачук М.Л. Київська академічна філософія ХІХ - поч. ХХ ст. Методологічні проблеми дослідження. – К.: Центр практичної філософії, 2002. – 247 с.
26. Філософія: довідник / Ред.: П.Кунцман, Ф.Буркард, Ф.Відман. К.: Знання-Прес, 2002. – 270 с.
27. Філософія: світ-людина-дух: навч. посібник для вузів / Ред. О.М.Кривуля. Х.: Прометей, 2003. – 296 с.
28. Філософська антропологія: екзистенціальні проблеми / Ред. В.І.Шинкарук. – К.: Педагогічна думка, 2000. – 287 с.
29. Хамітов Н., Крилова С., Філософський словник. Людина і світ. – К.: КНТ, 2020. – 200 с.
30. Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник. – К.: Знання, 2008. – 310 с.

Інформаційні ресурси

Бібліотека ім. В. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua>.

Інститут філософії ім. Г. Сковороди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.filosof.com.ua>.

Найвидатніші філософи світу та України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/dict.html>.